

szövegek rendezésével „elsajátítja” azokat, így az olvasó a két entitás különválasztásának ellenére egyetlen összefüggő textust vehet a kezébe.

E helyt nincs arra mód, hogy a kötetben megfigyelhető elkülönülő megfelelés természetét részletesen megvizsgáljuk, s hogy az íveket lépcsőről lépésre bejárjuk. Hiszen Ferencz Győző „saját” versei legalább négy-öt jellemzően elváló beszédlehetőséggel kísérleteznek (az ív zenitjén a lírai vers szövegképzése alól is kivonják magukat: *A pillanat ünnepe*), melyeket aztán a fordítások sorra relativizálnak. E beszédek létmódját mindannyiszor egy ostromlott individualitású szubjektum megszólalásai határozzák meg, míg végül ez az individualitás az álom területére szorul vissza. E folyamattal szemben azonban föltámad az összerendezettség reménye, a kétséges újjászületésé, ami ebben a versvilágban nem telthető semmiféle transzcendentális bizonyossággal. Az újjászületés sokkal inkább magát a verset, pontosabban magát a könyvet jelenti, amelynek összefüggő tere összeáll, s ahová az olvasás során létmegértésünk kérdéseivel beléphetünk. (*Magyar Írószövetség — Belvárosi*)

SCHEIN GÁBOR

Ha minden kimondható

EÖRSI ISTVÁN: ÜZENET MÉLYVÖRÖS LEVÉLPAPÍRON

A szocializmusnak nevezett utóbbi négy évtized irodalma — egy több okot is magába rejtő kényszerűség következtében — a művészi (s gyakran a köznap) szöveg megformálásának egy áttételes, közvetett, mondhatni jelképes módozatát választotta illetve gyakorolta. Az alkotások nyelve ennek következtében egy olyasféle „bújócska” önmaga valamint a cenzúra által „közösen” felállított játékszabályait fogadta el, mely e korszak végével egyszerre vált problematikussá s egyúttal folytathatatlaná.

Minderről egy kamaszkori énektanár emlékét felidézve szól Eörsi István kötetének nyitó írásában (*Emlékezés egy énektanárra*). A szerző — Tury Peregryn tanár urat modellnek tekintve, aki bandzsa lévén fenyítéskor nem oda ütött, ahová nézett — a következőket írja: „Csak így csinálhatok magam is — gondoltam —, másfelé kell nézmem, megint másfelé ütnöm... mellé célok, hogy találjak. De hogyan célozhatok mellé tollal? Csakis ürügyek segítségével. Megcélok valamilyen ürügyet, és telibe tráfalom az ügyet... Több mint negyed századig alkalmaztam efféle trükköket, és most itt álok tanácstalanul.” Azaz következhet végre „a legrövidebb út, az egyenes beszéd”. A továbbiakban azt kell megnéznünk, „mit terem” az, „amikor kimondható minden brutálisan.”

Eörsi István e kötetben található írásai a könyv alcíme szerint is „esszék és publicisztikai írások”. Mindkét műfajról (de különösen a másodikról) tudhatjuk, hogy a szépirodalommal csak érintőleges kapcsolatban vannak. Azaz az irodalmiság fogalma éppúgy csak részlegesen vizsgálható velük kapcsolat-

ban, mint ahogy az esztétikum is csak részlegesen kutatható esetükben. Ugyanis ezekben az írásművekben jelentős szereppel bír a referenciális funkció, aminek következménye, hogy a művészség sem vizsgálatukkor, sem értékelésükkor nem történhet a szokványos módon, azaz mint a „tiszta” szépirodalmi művek esetében. Akár azt is mondhatnánk: e műfaj(ok) ontológiai sajátosságaiból fakad esztétikai értelemben vett részleges megítélhetetlenségük. Így **Eörsi** kötete kapcsán is látnunk kell: a szépirodalmi jelleg és vonások legjobb esetben is csupán másodlagos funkciókat töltenek-tölthetnek be. Ennek folytán a referenciális és poétikai funkciók kiteljesedését (vagy épp hiányait) együttesen kell majd vizsgálat alá vetnünk a kötet bemutatásakor.

Célszerű talán azzal kezdeni, hogy a képes, az áttételes, a közvetett beszéd elhagy(hat)ása úgy tűnik, rontott az esztétikum létrejöttének esélyén. Az 'űrügycyk' általi körbejárása az 'ügynek' biztosított legalább némi allegorizálási, parabolizálási, modellalkotási lehetőséget, s ez az általános értelmű képiesítő jelleg most egyértelműen hiányzik. A képszerűség hiánya pedig nem csupán túlzott közvetlenséget (referencialitást) eredményez, de az egyetemesség, az általános érvényűség horizontjai felé is lezárja az utat. Így az írásokban viszonylag kevés az önmagukon illetve az adott problémán túlmutató jelleg, s megnó az aktualizáló vonások, a konkrét helyzet(ek)re történő bármiféle absztrahálhatóságot jobbra nélkülözni kénytelen közvetlen reagálás súlya. S ezen még az időnként elszórtan fellelhető metaforák és hasonlatok sem sokat segítenek. Már csak azért sem, mert ezek jelentős hányadát részben kissé erőltetettnek, túldimenzionálnak, néhol túl patetikusnak vélem, részben pedig felszínesnek, üresnek illetve túl konkrétak, közvetlennek. Márpedig különösen azokat az esszéket tudná éppen a fentebb említett képies jelleg áttételessé, egyetemesebb horizontúvá s ezzel párhuzamosan művészivé tenni, melyek jobbra közvetlen napi eseményekhez, történésekhez kötődnek. Enélkül bizony alig van különbség egy szokványos újságcikk, publicisztikai jellegű tanulmány s egy esszének nevezett írás között. Legfeljebb csak annyi, hogy az utóbbiakban több metafora, megszemélyesítés vagy éppenséggel hasonlat található. E stílus-eszközök azonban többnyire nem funkcionálisan és strukturálisan épülnek be a kötet írásiba, azaz nem válik az egész problémakör és annak megvilágítása általuk mélyértelműbbé és egyetemesebbé, nem ragadják meg s teszik ezáltal mélyen jelentéssé az alproblémát illetve a szöveget, hanem csupán külsődleges eszközök maradnak. Vagyis funkciójuk — mint egy rossz versben — nem jelentésképző illetve szerkezet-meghatározó, „csupán” (bár ez sem elhanyagolható) díszítő. Érzékletesebbé tesznek ugyan, de nem vagy alig adnak többletjelentést. Pedig egy esszé például éppen ezáltal lehetne „több” egy „egyszerű” cikknél vagy tanulmánynál.

Az esztétikum problematikussága azonban nem csupán ebből eredeztethető, hanem a nyelvi megformáltsággal szoros kapcsolatban lévő illetve abból következő írói-beszéloi attitűdből is. Nyilvánvaló, hogy egy megszólalás, egy nyelvi kijelentés személyiségjegyek hordozójának-kifejezőjének tekinthető. Azaz egy szövegben egy bizonyos (nyelvi) magatartás realizálódik.

Eörsi István kötetében kibomló nyelvi magatartás jellegzetesen az utóbbi negyven év diszkurzusaihoz hasonlítható. Ennek lényege a szinte bármiféle kételytől mentes meggyőződés, az Igazság birtoklásának abszolutizált s erősen idealizált hite, mely egy affirmatív nyelvi megformáltságot implikál, illetve e megszólalás az alkotói szubjektum ilyesféle attitűdjére enged következtetni. Mindez azt is igazolja, hogy az utóbbi évtizedekben még azok számára is determináló erejű volt a Rendszer nyelvi habitusa, a nyelvi szokások (maga a formulázás rendje-szisztémája), akik pedig a Rendszernek ellenzékei voltak — mint **Eörsi** maga is. Csak épp a gondolkodás értékpólusai voltak ellenkezőek, a gondolkodásmód erősen hasonló vonásokat mutató. Az írások szinte mindegyikéből a megfellebbezhetetlenség, a tévedhetetlenség hite árad. Nem véletlen, hogy a kizárólagosságot magába foglaló bináris oppozíciós gondolkodásmód a domináns, melynek lényege, hogy a világ jóformán minden jelenségét kétoszthatúan érzékeli s egyúttal értékeli. Persze — tehetjük hozzá — ez nem csupán az utóbbi negyven-ötven esztendő „terméke”, hanem erőteljesen meghatározta a (köz)gondolkodást már a két háború között, sőt azelőtt is, a XIX. században. (Jellemző, hogy a realista regényekben találkozhatunk efféle személettel, valamint a világ átláthatóságának, feltérképezhetőségének, leírhatóságának, egy aspektusból történő bemutathatóságának és kizárólagosságra törekvő értékelésének illúziójával, a világban való rendteremtés képességének idealizált és abszolutizált, mindent megoldani képes hitével.) A kötet nyelvi — s emögött értékszerkezeti — megformáltságában ezt erősíti az ironia is, mely ha felbukkan (s elég gyakran felbukkan, hiszen ez az **Eörsi**-féle esszényelv egyik karakterisztikus vonása), mindig egyoldalúan a pellengérré állított jelenség ellenében nyilvánul meg, sőt a burkolt gúny gyakran vált át nyílt gúnyba, néhol szarkazmusba. Mint ahogyan az sem tekinthető véletlennek, hogy önironiával (ami a viszonylagosság és egyfajta bizonytalanság kifejezője lehetne) nem, vagy csak elég ritkán találkozhatni. Ez is az alkotói személyiség és -tudat egyértelműségét, problémátlanságát, abszolútnak tekintett tudását, önmagának kizárólagos módon történő középpontba állítását fejezi ki. Mindez pedig azt hiszem, a XX. század végén már-már kissé anakronisztikusnak, túlhaladottnak mondható, hiszen a világ és jelenségei nem elsősorban egy merev dialektikán alapuló ellentétezésben, a Jó vagy Rossz, Igaz vagy Hamis, Helyes vagy Helytelen kizárólagos oppozíciójában ragadható meg, írható le, sokkal inkább a megértés, a konszenzusra (vagy akár a posztmodern disszenzusra) jutás jegyében. **Eörsi**, sokszor úgy tűnik, nem elsősorban megérteni, hanem „leradírozni” akarja a véleményével ellentétben állókat. Nem erőszakkal természetesen, csupán nyelvi eszközökkel, de habitusát nem a „megértő odahajlás”, a másik szemléletébe, véleményébe, látásmódjába történő behelyezkedés, hanem a kizárás, a direkt opponálás motiválja és vezérli.

Mindehhez pedig hozzájárulnak ezen abszolutizálásra és hierarchizálásra hajló gondolkodásmód olyasféle jellegzetességei, amiket finomabban szólva esszéírói túlzásnak, kissé durvábban tévedéseknek szoktak nevezni, s amik következtében a referenciális funkció is problematikussá válik, nem csupán a poétikai. Így rendkívül zavaró volt számomra az az egyoldalú s ugyanakkor

véleményem szerint történelmietlennek is tekinthető felfogás és nézet, mely 1956-nak olyasféle centrális, 1957-től 1989-ig jóformán mindent átható és determináló funkciót tulajdonít, mint ahogyan azt **Eörsinél** igen sokszor (sajnos néha már unalmasan önisméltléses jelleggel) olvashatjuk. Egyébként az utóbbi 40-50 év egyoldalú (ld. fentebb bemutatott nyelvi magatartást), ugyanakkor többször meglehetősen történelmietlenül túlzó vagy leegyszerűsítő leírásával-jellemzésével igen sokszor találkozhatni a könyvben. Természetesen tudom, hogy egy irodalmi jellegű mű nem történelmi tanulmány. De mivel ez a szövegtípus (ld. a bevezetőben leírtakat) erőteljesen referenciális vonatkozású-funkciójú, így bizonyos történelmi pontosság és hűség a leírni-bemutatni kívánt kor, jelenség, esemény komplexebb s nem csupán erősen szubjektív szemlélete úgy vélem mindenképpen elvárható lenne.

A rendszerváltás így vagy úgy, de megtörtént. A kizárólagosságra törekvő beszédformák még akkor is elveszítik lassan reveláló erejüket, ha opponáló jellegűek. (Régebben például épp ez az opponáló bátorság, az ún. rendszerellenesség miatt értékelődtek túl az ilyesféle írásművek.) A plurális gondolkodást kifejező szövegformáknak és nyelvi magatartásoknak az irodalomban is el kell foglalniuk az őket megillető helyet. (*Pesti Szalon*)

SZENTESI ZSOLT

Évadvégi gondolatok

SHAKESPEARE-RŐL — SHAKESPEARE-JÁTSZÁSRÓL

Az elmúlt szezonban régióink négy színháza vállalkozott Shakespeare-bemutatóra. Két keleti és két északi végvár, Debrecen (*Julius Caesar*), Nyíregyháza (*Othello*), Miskolc (*Hamlet*), valamint Eger (*Ahogy tetszik*), és a sikereik láttán, hallatán rögtön levonhatjuk a tanulságot. Először is, hogy a huhogók ezúttal is tévedtek: nem kommercializálódott a színház, nem süllyedt békaperspektívára a közönségigény, vagyis: még ma is kell a jó színház, még ma is kell Shakespeare. A másik tanulság, hogy sok dolgot alaposan át kell gondolnunk Shakespeare-rel kapcsolatban: például a hozzá való viszonyukat, a vele szembeni igényeinket, s természetesen, a Shakespeare-prezentálás kívánalmait és lehetőségeit.

Más szóval szólva: egy egész sereg kérdést kell feltennünk önmagunknak. Például, hogy tényleg muszáj mindig filozófiákat firtatnunk, valahányszor Shakespeare-darabot nézünk a színházban? Vagy, hogy muszáj-e egy-egy Shakespeare-estén perdöntő válaszokat várnunk súlyos etikai, morális kérdésekre? Vagy, hogy muszáj-e folyton „kortársunknak” tekinteni a drámaköltőt, muszáj-e egyre csak „tükröképünket” vizslatni drámáiban? Muszáj a kritikusnak állandóan koncepciókat számon kérni a rendezőtől? Muszáj a rendezőknek — ha török, ha szakad — újabb és újabb olvasatokat konstruálni, sorok közé, szavak mögé kódolt „üzenetekre” vadászni? Nem lehetne-e egy-